

הצעות לרפורמה

בעיית רכישת השפה העברית והצעות לפתרונה

רינה רקובסקי

קרבן שלישי מיוצאי חבר המדינות אינם שולטים בעברית. אפשר לשפר את המצב על ידי שימוש בשפת האם של העולים בתהליך הקניית השפה ולבסס את ההוראה על המבנה ההגייוני לעילא של העברית.

המצב בשטח: רכישה חלקית של העברית

אתחיל מסטטיסטיקה. סקרים שערכו גורמים שונים, מגיעים לתוצאות זהות כמעט לחלוטין: כשליש מעולים יוצאי חבר המדינות אינם שולטים בעברית. בינואר השנה הביאה עיתונאית ידיעות אחרונות, נטשה מוזגובייה, את תוצאות הסקר של מכון 'מותגים'. לפי סקר זה, בעיית השפה היא הבעיה המרכזית בקרב עולים יוצאי חבר המדינות, והיא המקור לשאר בעיות כמו היעדר תעסוקה או תעסוקה לא הולמת. הנה המספרים: השליטה בעברית של 29% מהעולים יוצאי חבר המדינות נמוכה מאוד. ברמה בינונית שולטים בעברית 31% בלבד. רק 28% יודעים לקרוא ולכתוב ברמה טובה. ונתון מזעזע: 42% מהעולים יוצאי חבר המדינות אינם יודעים לקרוא וכתוב בעברית. עיתון הארץ מביא מספרים זהים ומדגיש כי תוצאות אלה אינן שונות ממה שהופיע כבר בסקר שנערך ביוזמת משרד הקליטה בשנת 2001. המכון הישראלי לאמיגרציה מביא עוד נתון מזעזע: כ-50% בעלי תואר שני ושלישי מחבר המדינות עוסקים בעבודה שחורה.

דרך חדשה בהוראה

עולה השאלה: כיצד הגענו למצב העגום הזה? האם ניתן לשנות אותו? כדי לענות על כך, אני מזמינה אתכם למשחק, שבו אנחנו משחקים בשיעורים הראשונים בקבוצות של רמה א'. מטרת המשחק: להוכיח כי העברית היא שפה של היגיון, שפה פשוטה בפשטות גאונית וכי

* רינה רקובסקי היא בעלת תואר שלישי במדעי הפילולוגיה. התמחתה בבריה"מ לשעבר בהוראת רוסית לדוברי שפות זרות, שימשה מנחה ומרצה בכירה בקתדרה להוראת רוסית כשפה שנייה באקדמיה לכלכלה במוסקבה. בוגרת מכללת לוינסקי לחינוך, מורה מוסמכת בכירה ללשון עברית ולהיסטוריה. פיתחה שיטה להוראת עברית כשפה שנייה, שעליה מושתת הקורס 'שורשי העברית'. כותבת ומגישה תוכנית שבועית, המשלבת את שיעורי השפה העברית וההיסטוריה היהודית, ברדיו רק"ע של 'קול ישראל'. חברה בצוות הכתיבה של תוכנית הלימודים החדשה שמכינה 'הסוכנות היהודית'. חברה בצוות של הערוץ האינטראקטיבי ללימוד עברית באמצעות הטלוויזיה והאינטרנט.

סגולותיה מאפשרות לעולים לרכוש אותה. מעל כל ספק.
על מנת להוכיח זאת בקורס 'שורשי העברית', אנחנו מקנים לתלמידינו נוסחה:
שורש + תבנית או מודל (בניין/משקל) = משמעות המילה.

לדוגמה:

אני נותנת לתלמידים מספר משקלים, כגון משקל **מְקַטְלָה** (בלי שימוש במושגים, כמובן) ומסבירה שהמילה **מְשַׁטָּה** תשמש להם מודל לתצורת מילים עם משמעות של 'מקום' או 'מקום ביצוע או תפקוד'. אני מדגישה שלמרות שחלק מהם יודע בשלב זה רק את האלפבית העברי, הם בהחלט מסוגלים ליצור מילים נוספות לציון אותה משמעות. אני נותנת עוד מספר שורשים (כתב, כבס, זבל ועוד) והם מתבקשים, באמצעות שיבוץ של השורש במשקל **מְקַטְלָה** - **מְשַׁטָּה**, ליצור מילים, שיצינון מקום שבו עושים תספורת, שבו מְכַבְּסִים ושבו אוספים זבל (=אשפה).

משקל מקום נוסף: **מְקַטְלָה** - **מְטַבַּח**.

תוך כדי משחק אנחנו מסבים את תשומת לבם של תלמידינו גם לאטימולוגיה ולשדה הסמנטי של המילה, כגון: טַבַּח, טַבַּח, טַבַּח, בית מטבחיים ועוד.

אני מציגה עוד כמה משקלים:

מְקַטְלָה - **מַצְלָמָה** (מבוסס על צָלַם - 'וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים', בראשית א כז).

ומשקל: **מְקַטְלָה** - **אֲדָמָה** (אדום, אדם, אדמה, דם).

במקביל אנחנו מקנים לתלמידים מילים בעלות אותו שורש. וכאן יש להדגיש כי קליטה של חמש-שש מילים בעלות שורש משותף דורשת מאמץ שכלי שווה לזכירה של שתיים-שלוש מילים בעלות שורשים שונים.

הקניית אוצר המילים בדרך זאת מאפשרת הענקת כלים לצורך העתקת תבניות וניחושים לשוניים ומפתחת אצל הלומדים חוש לשוני, שבסופו של דבר מביא לפתרון בעיית השפה. במשך כארבע עשרה שנה, אף קבוצה שלמדה אצלי לא נכשלה בביצוע המשימות האלה. יש לציון כי במשחק הזה אנו משתמשים כבר במפגשים הראשונים של רמה א'.

הכרחיות השימוש בשפת האם

כמובן, את כל זה ניתן להסביר רק תוך שימוש בשפת האם של התלמידים. על נחיצות השימוש בשפת אם בתהליך הקניית שפה שנייה מדברים כבר שנים. בתחילת אוקטובר השתתפתי בכנס 'רב-לשוניות בקרב ילדים באירופה המאוחדת'. בין השאר אמרתי שם כי שימוש בשפת-אם מקצר מאוד את תהליך רכישת השפה השנייה. בכנס הרצה פרופ' אֶקְנֶס אֶפְלֶטָאוֹר. בהפסקה הוא ניגש אלי ואמר כי הן ניסיונו והן ניסיון עמיתיו בארה"ב וקנדה מוכיחים כי שימוש בשפת אם אכן מסייע מאוד בתהליך רכישת שפה שנייה ומקצר אותו. אך אין שום צורך להביא דוגמאות מחו"ל. פרופ' אילנה שוהמי מאוניברסיטת תל-אביב, שאותה ציטטתי בהרצאתי בגרמניה, אומרת: 'בישראל מתקיים בעיקר מודל המעודד את נטישת השפה המקורית. שפות העולים עדיין נתפסות כ"איום". קיימת עדיין התפיסה של "עם אחד - שפה אחת". לגישה זאת היא מנגידה את עקרון 'הזכויות הלשוניות', שהחשובה בהן היא 'הזכות להבין'. ד"ר צביה ולדן, העומדת בראש מיש"ם (מכון יזמות, שפה ומחשבים) בממכללת בית-ברל, מדגישה גם היא את ה'צורך בצוות דו-לשוני וגישה רב-תרבותית'. על הצורך להשתמש בשפת-אם מדבר גם ד"ר מיכאל ידוביצקי מהסוכנות היהודית. הוא אומר: 'בין שפה שנייה לשפת-אם קיים מתאם חיובי גבוה והן בגדר "כלים שלובים".'

מעניינות מאוד תוצאות המחקר בהנחיית פרופ' הורוביץ, שבוצע באוניברסיטת בן-גוריון. לפי מחקר זה, 'קצב ההתקדמות בלימודי העברית של תלמידים עולים הלומדים בכיתות נבדלות מהיר יותר מקצב ההתקדמות של תלמידים עולים הלומדים בכיתות "מעורבות" (עולים וותיקים ביחד)'. אמנם פרופ' שוהמי, פרופ' הורוביץ וד"ר ידוביץקי מדברים על תלמידי בית-ספר, אך קל וחומר שניתן לייחס את מסקנותיהם גם למבוגרים. הרי התמצאות במערכת שפת-אם והבנת הדמיון בינה לבין השפה השנייה מאפשרות להבין ולהפנים את תופעות השפה העברית.

ייחודו של הקורס 'שורשי העברית'

אולם לא רק שימוש בשפת אם פותר את בעיית השפה.

בשנת 1993 נוסד הקורס 'שורשי העברית', המושתת על השיטה שפיתחתי. השיטה מאפשרת לעולים לרכוש שליטה בשפה העברית בהיקף של אולפן א' + אולפן ב' תוך 360 שעות.

אחד המאפיינים החשובים ביותר של השיטה הוא האופי המשולב שלה - במישורים שונים:

1. היא מקיפה ומשלבת את כל התחומים העיקריים של לימוד השפה (תורת ההגה, תורת הצורות, התחביר, כתיבה, קריאה, הבנה והבעה). הרי שפה היא גוף שלם אחיד ואין לבתרו. תחומים לשוניים שונים מפעילים חושים שונים: קריאה - חוש הראייה, הבנה - חוש השמיעה וכד'.
2. היא משלבת את פעילותם של כל החושים. ידוע כי יש אנשים אשר קולטים שפה בדרך השמיעה. אחרים, על מנת לקלוט חייבים לקרוא, כלומר לראות. יש שצריכים לנתח, להבין ולהפנים. השיטה המוצעת על ידנו מפעילה את כל החושים. יתר על כן, התרגול שלנו מטפח את החושים המפותחים פחות.

3. השיטה משלבת, מאחדת, מעבדת, מסגלת ומתאימה גישות שונות בהוראת שפה כשפה שנייה (שיטה דקדוקית - הקניית ההיגיון של מבנה השפה; שיטה תקשורתית - משחקי תפקידים והמחזה. אנחנו משתמשים גם בפיתוח של זיכרון אסוציאטיווי).

האופי המשולב הופך את השיטה לאוניוורסלית למעשה.

נאמר כבר כי התמחותי בבריה"מ לשעבר הייתה 'הוראת רוסית לדוברי שפות זרות', שימשתי מנחה ומרצה בכירה בקתדרה להוראת רוסית כשפה שנייה באקדמיה לכלכלה במוסקבה. עבדתי עם סטודנטים ודוקטורנטים ממדינות שונות: ארה"ב, מדינות אירופה, סין, ארגנטינה, קובה ואחרות.

יש לציין כי הרגלי הלמידה של יוצאי אירופה, ובעיקר של יוצאי צרפת, דומים מאוד לאלה של יוצאי ברית המועצות לשעבר. גם הם תמיד שאלו את השאלה 'למה?'

הרגלי הלמידה של יוצאי ארה"ב וסין היו אחרים. הם בדרך כלל למדו בלי לשאול שאלות.

סטודנטים מארגנטינה ומקובה הקימו תיאטרון בובות והעלו הצגות, כלומר אהבו להמחיש את חומר הלימוד בהתנסות כעין אמנותית.

על כן, בכיתה של יוצאי חבר המדינות, צרפת ומדינות אירופה אחרות חייבים להדגיש את ההיגיון של מבנה השפה. הנוהג הנפוץ בהוראת עברית - לענות 'ככה!' על השאלה 'למה?' - אינו הולם את הרגלי הלמידה של אלה ואת העובדה שמדובר באנשים בוגרים. כדי להפנים את חומר הלימוד הם חייבים ללכת בדרך הגילוי, להבין את פירוש הדברים, לבחון אותם לעומק - ולא לשנן קלישאות.

אין זאת אומרת כי עם אוכלוסיית היעד השונות נשתמש בגישה אחת בלבד. שילוב גישות מאפשר הבלטה והדגשה של השיטה ההולמת ביותר את אוכלוסיית היעד הספציפית, תוך שימוש מקביל בשאר הגישות.

אם כן, שיטה 'שורשי העברית' היא אחת הדרכים המאפשרות לפתור את בעיית רכישת השפה.

פתרונות חלופיים

יש עוד דרך אחת, שבה רק התחלנו ללכת ועכשיו היא עוברת שינויים יסודיים ורציניים ביותר. כוונתי לערוץ אינטראקטיבי ללימוד השפה העברית באמצעות הטלוויזיה, בחסות המשרד לקליטת העלייה ובהפקת חברת אפקטיב אקס. (ראו בגיליון זה מאמרו של רוביק רוזנטל על נושא זה). הייעוד הראשוני של הערוץ היה - תרגול השפה. אך, עם הזמן, צוות הערוץ נוכח לדעת כי בד בבד עם שלב התרגול חייב לבוא שלב של הקניה. בימים אלה הוגשה למשרד לקליטת העלייה תוכנית חדשה וחדשה. היא מביאה בחשבון פניות, בקשות והמלצות שקיבלו מנהלי הערוץ. התוכנית החדשה מהווה שילוב של לימוד אינטראקטיווי באמצעות הטלוויזיה והאינטרנט. בין יתר הנושאים שהוצגו למשרד לקליטת העלייה: סדרות של שיעורים מדובבים להקניית השפה העברית והרחבת המענה באמצעות האינטרנט, המאפשר לתת ניקוד ותרגום החומרים. בערוץ העברית מאמינים כי שילובם של יסודות משיטת 'שורשי העברית' בטלוויזיה ובאינטרנט יסייע בפתרון בעיית רכישת השפה העברית, שלעניות דעתי היא השפה היפה וההגיגית ביותר עלי אדמות.